

Алла Нитченко

**ФОРМИРОВАНИЕ НИЗШЕГО ЗВЕНА ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ КОМИТЕТОВ В 1917 Г.
(НА ПРИМЕРЕ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ)**

В статье проанализированы основы формирования исполнительных комитетов на волостном и сельском уровнях. Доказано, что принципы формирования низшего звена исполкомов отличались от принципов формирования аналогичных исполкомов в городах и уездах. Констатировано, что универсальная схема их создания не была разработана.

Ключевые слова: исполнительные комитеты, Временное правительство, Черниговская губерния, волость, деревня.

Alla Nitchenko

**FORMING OF EXECUTIVE COMMITTEES' LOWER ECHELON IN 1917
(BY THE EXAMPLE OF CHERNIHIV PROVINCE)**

The article analyses principles of executive committees forming on volost and village levels. It is proved that principles of forming of executive committees' lower echelon differed from principles of forming of similar executive committees at cities and uyezds. It is also verified that universal scheme of their creation was not elaborated.

Key words: executive committees, Provisional Government, Chernihiv Province, volost, village.

УДК 94: 355. 338. 3 (477) “1919/1920”

Володимир Бондаренко

**УЧАСТЬ ВІЛЬНОКОЗАЦЬКИХ ФОРМУВАНЬ У ВІЙСЬКОВОМУ БУДІВНИЦТВІ
УНР У 1919–1920 РР.**

У статті проаналізовано роль іррегулярного компоненту у військовому будівництві УНР у 1919–1920 рр. Досліджено бойовий шлях формувань Вільного козацтва на Півдні України. Вивчено причини поразок частин Вільного козацтва у бойових діях. Доведено, що вільнокозацькі формування відіграли значну роль у збройній боротьбі армії УНР за незалежність України.

Ключові слова: Вільне козацтво, іррегулярні формування, армія УНР, військове будівництво, Південь України.

Актуальність проблематики обумовлена тим, що іррегулярний компонент у військовому будівництві у ХХ ст., в умовах тотальних масових війн, відіграв важливу роль у збройній боротьбі народів за національну незалежність. Про це свідчать і військові конфлікти у В'єтнамі, Афганістані, країнах Латинської Америки. До того ж, поєднання професійної армії та іррегулярного компоненту є складовою частиною воєнних доктрин багатьох сучасних країн. Наявність козацьких організацій в сучасній Україні викликає необхідність визначення їх місця у воєнній доктрині і військовому будівництві. Досліджувана проблема має цінне наукове значення ще й тому, що армія Української Народної Республіки (УНР) була сформована на основі іррегулярних формувань, а її поразки і перемоги визначалися наявністю таких частин.

Наукова новизна полягає у тому, що на основі аналізу різноманітних джерел показані місце і роль вільнокозацьких формувань у військовому будівництві УНР у 1919–1920 рр. Аналізується їх вплив на таке явище як “отаманщина”. Наведені причини поразок цих формувань? які були характерні для всієї української армії того часу. Досліджується внесок формувань Вільного козацтва у збройну боротьбу українського народу за незалежність України.

Об'єктом дослідження – вільнокозацький рух в Україні у 1917–1920 рр.

Предмет дослідження – вільнокозацькі формування у складі армії УНР у 1919–1920 рр.

Основна мета публікації полягає у тому, щоб на основі аналізу різноманітних джерел дослідити участь вільнокозацьких формувань у складі армії УНР у військовому будівництві 1919–1920 рр.

Завдання дослідження – визначити місце та роль іррегулярного компоненту у тому числі і вільнокозацьких формувань у військовому будівництві УНР у 1919–1920 рр.

Певні аспекти досліджуваної проблеми почали вивчатися ще радянськими істориками. Для з'ясування характеру воєнного будівництва Директорії, причини поразок її військ, місце та ролі

"отаманщини" і "партизанщини" важливу роль відіграли роботи В. Антонова-Овсієнка та О. Єгорова [1–3].

Перебіг операцій та питання взаємовідносин між партизанськими загонами і Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) та характеристика уенерівських військ подана у історико-мемуарних роботах В. Затонського, П. Дибенка, В. Примакова [4–6]. Особливої уваги заслуговують праці М. Какуріна, який не тільки був висококваліфікованим військовим фахівцем, але і служив в армії УНР та УГА. Його праці все ж таки заангажовані, а висновки суперечливі [7–9]. Радянські історики у 40–80-х рр. ХХ ст. залишались у полоні ідеологічних концепцій і не зробили значного внеску у дослідження проблеми.

Зарубіжна українська історіографія приділила значну увагу воєнній політиці Директорії, хоча її недоліками залишались відірваність від джерельної бази, заангажованість, хибність методологічних концепцій. Найбільш цікавими є праці І. Мазепи, бо він був добре знайомий з представниками вільнокозацького руху на Катеринославщині і підтримував зв'язки з ними і пізніше, як прем'єр-міністр України, мав доступ до різноманітної інформації [10].

Серед військових діячів цікавими для висвітлення проблеми є праці М. Капустянского та О. Удовиченка [11–14]. Увагу дослідників викликають і статті М. Середи, присвячені портретам революційних українських отаманів [15–16].

Після Другої світової війни дослідження проблеми продовжено такими дослідниками зарубіжної української історіографії, як П. Мірчук, О. Вишнівський, П. Феденко [17–22]. На жаль, вони також не були позбавлені недоліків, притаманних історіографії української діаспори.

Після проголошення незалежності України, з'явилися перші роботи, у яких вивчалися проблеми воєнного будівництва часів Директорії УНР. Не тільки цікавими фактами, але й нестандартними висновками і схемами відрізняється дисертація В. Задунайського [23]. Кінець 90-х рр. ХХ ст. став початком нового етапу у вивченні воєнного будівництва Директорії УНР. Важливе значення у таких змінах відіграли роботи В. Солдатенка [24–27]. Значну увагу перебігу військових дій, особам уенерівських отаманів і серед них С. Петлюри, присвятив свої дослідження В. Савченко [28–31].

Формування, організаційна структура, бойова діяльність армії УНР знайшли відображення у дисертаціях П. Слюсаренка, О. Демчучена, О. Левченка [32–34]. В українській історіографії вперше зроблена спроба проаналізувати причини, характер та сутність такого явища, як "отаманщина", головним чином на матеріалах Катеринославщини, Київщини та Херсонщини [35].

Підсумовуючи огляд історіографії воєнного будівництва УНР, на наш погляд, необхідно продовжити вивчення ролі іррегулярного компоненту у створенні і бойовій діяльності українського війська, у тому числі формувань Вільного козацтва, які увійшли у склад армії.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, матеріали періодичної преси 1919–1920 рр. та мемуари учасників подій.

Переходячи до загальної характеристики ролі іррегулярних збройних формувань, звернемо увагу на те, що упродовж січня 1919 – листопада 1920 рр. вони відігравали важливу роль упродовж значної частини названого періоду. М. Какурін звертав увагу, що тільки з квітня 1919 р. війська С. Петлюри стали набувати регулярного характеру [8, с. 75–76]. Сучасний дослідник В. Задунайський вважає, що регулярна армія діяла тільки з черня-липня 1919 р., а до того це був конгломерат іррегулярних державних збройних формувань. Він також висловлював думку, що упродовж грудня 1919 – квітня 1920 рр. діяльність регулярної армії і навіть уряду була призупинена, тобто на час Першого зимового походу. Регулярне українське військо відновило бойову діяльність у квітні-листопаді 1920 р., а після цієї дати боротьбу вели тільки повстанські іррегулярні формування [36, с. 154–166; 37]. Спільною є позиція багатьох істориків які визначають Перший зимовий похід, як партизанський рейд, а діяльність війська, за ознаками іррегулярного державного збройного формування [38]. Отже, регулярна армія УНР діяла упродовж травня-листопада 1919 р. і квітня-листопада 1920 р. Іррегулярні формування відігравали значну роль у бойовій діяльності українського війська у січні-квітні 1919 р. та під час Першого зимового походу.

Переходячи до визначення впливу іррегулярного компоненту в армії УНР можемо погодитися з А. Кентієм, що долю українського війська визначали чинники відсутності часу, території і кадрів [39, с. 22–31]. Дійсно до весни 1919 р. територія УНР скоротилася до декількох повітів, були втрачені матеріальна база та склади постачання. Іноземна допомога не надходила. Усі ці чинники не сприяли формуванню регулярного війська. Одним із найважливіших аспектів такого становища були такі явища, як "отаманщина" і "партизанщина". На наш погляд, Вільне козацтво було тісно пов'язане з таким явищем, як "отаманщина" і стало підґрунтям для нього. Чому ж вільнокозацький рух відіграв таку роль у формуванні "отаманщини"? Безумовно, що історичні традиції козацтва

стали підґрунтям для виникнення досліджуваного нами феномену. Це підтверджується тим, що і на теренах підвладних білому рухові "отаманщина" виникла на козацьких землях.

Зрозуміло, що Вільне козацтво ще з квітня 1917 р. відроджувало козацькі традиції, підтримувало народний козацький ідеал і формувало певну ідеологію. До того ж, регулярна армія УНР також формувалася на поєднанні спадку російської імператорської армії та козацьких традицій. Багато козаків і старшин Вільного козацтва вступили до регулярної армії УНР і навіть цілими підрозділами, а тому і принесли до неї власні погляди на відродження козацьких традицій, сформовані під час перебування у вільнокозацькому русі.

Важливе значення мали соціально-психологічні причини виникнення "отаманщини". У Наддніпрянській Україні формувала національний характер козащина, що знаходило свій вплив, як у реальній формі – боротьбі за інтереси козацького стану, так і в ідеалізованій – поезії та історіографії. Свободолюбність, нахил до егалітаризму, індивідуалізм – це ті риси українського характеру, що виявилися найвиразніше після Хмельниччини. З індивідуалізмом в Україні поєднувався також авантюризм і кар'єризм у їх негативному і позитивному значенні.

Ідейні коріння "отаманщини" формувалися у 1917–1918 рр. в практиці вільнокозацького руху. Намагання відродити станове козацтво і полково-сотенний адміністративний устрій, викликали тоді вже конфлікти з владою на місцях і фактично сприяли встановленню місцевої військової диктатури. Таку практику козаки і старшини Вільного козацтва втілювали і в складних умовах 1919–1920 рр., що безумовно вело до "отаманщини". Іррегулярні формування довгий час фактично були основою армії УНР, тому Вільне козацтво яке було найбільшим і найвпливовішим серед таких формувань відіграло значну роль у військовому будівництві УНР і стало підґрунтям "отаманщини".

Охарактеризуємо формування Вільного козацтва, які стали частиною армії УНР і брали участь в бойових діях в її складі у січні 1919 – листопаді 1920 рр. Екзотичною, навіть для армії УНР, була бойова формація Вільного козацтва – полк січових стрільців Вільного козацтва отамана Р. Самокиша. Роман Іванович Самокиш народився 28 березня 1885 р. у селянській родині у давньому прикарпатському селі Печеніжині, уродженцем якого був і славний опришок Олекса Довбуш. Перебуваючи на службі в австрійській армії, навчався в унтер-офіцерській школі, у якій крім військового вишколу оволодів німецькою мовою. Після демобілізації з війська повернувся додому, створив власну сім'ю. З початком Першої світової війни командував підрозділом австро-угорської армії. В одному з боїв через помилку командування, Р. Самокиш потрапив у полон. Працюючи санітаром у Кам'янець-Подільському шпиталі, швидко здобув повагу персоналу і поранених, співав у церковному хорі. У 1917 р. до Кам'янця-Подільського на гастролі приїхав український театр І. Мар'яненка (Петлішенка). Талант Р. Самокиша привернув до нього увагу режисера. За сприяння гастрольної театральної групи "Товариство українських артистів" під керівництвом І. Мар'яненка за участю М. Заньковецької та П. Саксаганського він став актором цієї групи. Так Р. Самокиш почав подорожувати з театром Україною. Серед експозицій Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва України збереглися афіші вистав, на яких поряд з прізвищами корифеїв М. Заньковецької, П. Саксаганського, І. Мар'яненка є і його прізвище. Учасник просвітнянського руху на Західній Україні, Р. Самокиш бере участь у діяльності "Просвіти" у містечку Довгінцево. За підтримки інших просвітян сформував загін у кількості 1500 осіб.

Під час антигетьманського повстання Директорії отаман Р. Самокиш пристав на її бік. Невдовзі С. Петлюра затвердив здібного отамана на посаді командира полку, сформованого особисто Р. Самокишем. Генерал армії УНР М. Капустянський, уродженець с. Чумаки Томаківського району Катеринославської губернії, зазначав, що основу того полку складали галичани. І. Мазепа називав сили полковника "особливим відділом Січових стрільців, сформованим в Олександрійському повіті на Херсонщині". Ймовірно, що до складу полку, сформованого Р. Самокишем, увійшли колишні галичани – січові стрільці, які перебували на території Олександрійського повіту Херсонської губернії упродовж червня-жовтня 1918 р. і з певних причин залишилися на Херсонщині. Подібні розбіжності у назвах військового підрозділу, яким командував Р. Самокиш, пояснюються подвійною оригінальною назвою полку, єдиною такою у складі армії УНР: Січові стрільці – "Вільні козаки", бо він був сформований з галицьких вояків та катеринославських козаків. Відзнаками полку були петля і кроква.

Отримавши повідомлення про втрату Катеринослава (29–30 грудня 1918 р.), полк Р. Самокиша негайно розпочав наступ з району станцій Долинська та Довгінцево, під час якого до нього приєднався повстанський загін отамана Сакви з Верхньодніпровського повіту. Вже 1 січня 1919 р. з боку робітничого району Чечелівка і станції Горяїнове вони за підтримки артилерії з маршу атакували махновсько-більшовицькі війська [40]. Упродовж січня 1919 р. назване вільнокозацьке формування найбільш запеклі бої вело з повстанцями Н. Махна. 10 січня 1919 р. було захоплено Новомосковськ, а 3-й курінь полку на чолі з курінним Кравченком наступав на Синельникове і 11 січня о 18 годині відбив його у махновців [41]. 14 січня 1919 р. 3-й гайдамацький полк провів бій з

1500 махновцями біля станції Лозова і розгромив їх. Полонених махновців розстрілювали як "бандитів". У той же день отаман Сердюк продовжив наступ на Олександрівськ через станцію Софіївку і захопив повітове місто. До Олександрівська прибули сотні отамана Р. Самокиша [42]. 15–16 січня бої продовжувалися у напрямку Павлограду, а загін отамана Руденка з панцирником на чолі з командиром 7-ї сотні Чуменком вів наступ на Знаменівку [43].

У районі Чаплине також проходили бої з махновцями, а на півдні, у районі станції Попове, українські частини вступили у контакт з білогвардійцями, які наступали з Криму [44]. 17–18 січня 1919 р. з Павлограду наступали більшовицькі війська, а зі станції Зайцеве махновці, яким вдалося захопити на деякий час і Олександрівськ. Жорстокість у боях наростала, сотник 2-ї кінної сотні Кацун був взятий у полон махновцями і перед розстрілом катований. Ясна річ, що це не додавало гуманності у відношенні до полонених махновців [45].

Наступного дня бої продовжувалися за Олександрівськ, а отаман Р. Самокиш виступив на м. Мелітополь для протидії білогвардійцям. Старшина Балабан з 12 козаками показав приклад хоробрості і упродовж 4 годин відбивався від наступу 300 махновців [46]. 22 січня продовжувалися бої біля станцій Зайцеве і Роздори. На озброєнні Вільного козацтва були і літаки, які здійснювали повітряну розвідку у напрямку Павлограду. При цьому відзначилися льотчик, хорунжий Сіренко і спостерігач Кузнець [47]. Ситуація ускладнювалася під натиском наступу військ П. Дибенка і повстанців Н. Махна. Козаки змушені були відступити 25 січня 1919 р. з Синельникового, а значні території східних повітів Катеринославщини захопили війська Донської добровольчої армії.

Одночасно розгорталася боротьба робітників Криворіжжя, лояльних до Директорії, у лавах Вільного козацтва з більшовиками і білогвардійцями [48–49]. Після обхідного маневру більшовицьких військ і переправи на правий берег Дніпра біля Лоцманської Кам'янки, начальник штабу полковник Білоус-Савченко від'їхав до Єлизаветграду для формування південно-східної групи армії УНР. Ю. Божко з 200 козаками відступив на Єлизаветград. Р. Самокиш захворів на тиф. Цікава його подальша доля. Він довгий час переховувався від радянської влади і до 1971 р. мешкав у м. Тернополі. Похований він у м. Івано-Франківську.

Повстання отаманів Григор'єва і Зеленого розірвали зв'язок з керівництвом УНР. Розагітовані і деморалізовані вояки полку січових стрільців Вільного козацтва приєдналися до повстання отаманів проти Директорії, а потім розійшлися по хатах. Так закінчився бойовий шлях цього вільнокозацького формування. Боротьба на декілька фронтів, складна політична ситуація, повстання проти Директорії отаманів Григор'єва і Зеленого, хвороба командира полку й інші суб'єктивні причини призвели до ліквідації цього формування. Все ж таки, полк на деякий час утримував важливий населений пункт м. Катеринослав і у боях знищив багато ворожих сил [50, с. 87–88].

14 листопада 1918 р. почалося формування Харківського слобідського коша. Він формувався І. Кобзою з вільних козаків Слобожанщини. Підрозділ відступив 1 січня 1919 р. з Харкова. Далі вів бойові дії на Полтавщині, Київщині, Єлизаветградщині. Відступав разом з південно-східною групою армії УНР до Румунії. Кіш був розформований у червні 1919 р. [51–52].

Ще одним підрозділом, який створили елизаветградські козаки був 6-й стрілецький курінь низових запорожців ім. Павла Полуботка. Навесні 1920 р. з вільних козаків та місцевих мешканців Поділля він був сформований у складі армії УНР.

Командиром його став В. Недайкаша, активний учасник вільнокозацького руху та майбутній керівник військової розвідки УНР. Курінь здійснював бойові операції як під час наступу, так і під час відступу польсько-українських військ у 1920 р. Причому ця бойова частина була однією з найкращих і неодноразово її козаки і старшини нагороджувалися. Усього 24 особи були нагороджені різноманітними нагородами [53, арк. 19 зв.]. Незначний обсяг статті не дозволяє детально зупинитися на бойовому шляху цього вільнокозацького формування і висвітлити історію ще декількох підрозділів Вільного козацтва у складі армії УНР.

Отже, Вільне козацтво брало активну участь у формуванні регулярної Армії УНР часів Директорії та її збройній боротьбі. Особливе значення вільнокозацькі формування набули у січні-квітні 1919 р. та під час Першого зимового походу. Вільнокозацький рух став тим підґрунтям, у якому сформувалися передумови і причини таких явищ, як "отаманщина" і "партизанщина". Це викликало конфлікти з керівництвом армії УНР та знижувало боєздатність вільнокозацьких формувань, а наслідками були їх розпад або розформування. Формування Вільного козацтва у складі армії УНР існували недовго і були ліквідовані до кінця 1919 р.

Незважаючи на негативні наслідки все ж таки підрозділи Вільного козацтва у складі регулярної армії провели багато вдалих операцій і нанесли значні втрати ворогу у матеріальних засобах та особовому складі.

Список використаних джерел

1. Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне / В. Антонов-Овсеенко. – Москва: Государственное Военное Издательство, 1932. – Т. 3. – 350 с.
2. Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне / В. Антонов-Овсеенко. – Москва: Государственное Военное Издательство, 1933. – Т. 4. – 343 с.
3. Гражданская война в России: Разгром Деникина. – М.: ООО "Издательство АСТ"; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 640 с.
4. Затонский В. П. Водоворот (Из прошлого) / В. П. Затонский // Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне [Ред.-сост. канд. ист. наук подполк. В. Д. Поликарпов. Предисл. проф. д-ра ист. наук С. Ф. Найда]. – М., Воениздат, 1962. – С. 154–180.
5. Дибенко П. Харків-Дніпропетровське / П. Дибенко // Літопис революції. – 1930. – № 2. – С. 167–179.
6. Примаков В. М. Борьба за Советскую власть на Украине (1918–1923 гг.) / В. М. Примаков // Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне [Ред.-сост. канд. ист. наук, подполк. В. Д. Поликарпов. Предисл. проф. д-ра ист. наук С. Ф. Найда]. – М., Воениздат, 1962. – С. 196–202.
7. Какурин Н. Е. Гражданская война 1918–1921 / Н. Е. Какурин, Н. И. Вацетис; [Под ред. А. С. Бубнова, С. С. Каменева, М. Н. Тухачевского и др. – СПб.: Полигон, 2002. – 672 с.
8. Какурин Н. Е. Как сражалась революция / Н. Е. Какурин. – Москва: Политиздат, 1990. – Т. 2. – 430 с.
9. Какурин Н. Е. Стратегический очерк гражданской войны / Н. Е. Какурин. – М.-Л.: Воениздат, 1926. – 160 с.
10. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 / І. П. Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
11. Капустянський М. Похід Українських Арій на Київ-Одесу в 1919 році: Короткий військово-історичний огляд / М. Капустянський. – Мюнхен: в-во Хвильового, 1946. – Кн. 2, Ч. III. 2-ге вид. – 200 с.
12. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / О. І. Удовиченко. – К.: Україна, 1995. – 206 с.
13. Удовиченко О. Третя залізна дивізія: матеріали до історії Війська Української Народної Республіки, рік 1919 / О. Удовиченко / Упоряд. О. Вишневіський. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1971. – 264 с.
14. Удовиченко О. Третя Залізна дивізія: матеріали до історії Війська УНР / О. Удовиченко. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1982. – Т. 2. Рік 1920. – 230 с.
15. Серета М. Отаманщина / М. Серета // Літопис Червоної Калини. – 1929. – № 3. – С. 22–24; 1930. – № 1. – С. 10–12; № 2. – С. 6–7; № 3. – С. 15–17; № 4. – С. 12–14; № 5. – С. 12–14; № 6. – С. 17–20; № 7. – С. 21–25; № 8. – С. 14–16; № 9. – С. 15–17; № 10. – С. 11–13; № 11. – С. 18–20.
16. Серета М. Останні дні збройної боротьби (21. XI. 1920 р.-21. XI. 1930 р.) (З приводу десятиліття української наддніпрянської еміграції) / М. Серета // Літопис Червоної Калини. – 1930. – № 11. – С. 2–5.
17. Мірчук П. На історичному закруті / П. Мірчук. – Торонто: Ліга Визволення України, 1959. – 72 с.
18. Мірчук П. Українська державність 1917–1920 / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
19. Мірчук П. Українсько-московська війна (1917–1919) / П. Мірчук. – Торонто: Ліга визволення України, 1957. – 80 с.
20. Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія: збірник / Олександр Вишнівський. – Дітройт, Мічіген: Капітула відзнаки Хреста Залізного Стрільця, 1973. – 109 с.
21. Феденко П. Минуло півстоліття: Зимовий похід Армії Української Народної Республіки 1919–1920 рр. / Панас Феденко. – Нью-Йорк, Джерсі-Сіті: Свобода, 1972. – 79 с.
22. Феденко П. Український рух у ХХ ст. / П. Феденко. – Лондон: Наше слово, 1959. – 267 с.
23. Задунайський В. В. Збройні сили УНР (1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Задунайський Вадим Васильович. – Донецьк, 1995. – 224 с.
24. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999. – 909 с.
25. Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко на перехресті соціальних і національних прагнень / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2005. – 325 с.
26. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2010. – У 4-х т.: Т. III. Рік 1919. – 453 с.
27. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2010. – У 4-х т.: Т. IV. Рік 1920. – 442 с.
28. Савченко В. А. Авантюристы гражданской войны: историческое расследование / В. А. Савченко. – Харьков: Фолио; М.: ООО "Издательство АСТ"; 2000. – 368 с.
29. Савченко В. Атаманы казачьего войска / Виктор Савченко. – М.: Язуа, Эксмо, 2006. – 416 с.
30. Савченко В. А. Двенадцать войн за Украину / В. А. Савченко. – Х.: Фолио, 2006. – 415 с.
31. Савченко В. А. Симон Петлюра / В. А. Савченко. – Харьков: Фолио, 2004. – 415 с.
32. Слюсаренко П. М. Армія Української Народної Республіки в умовах боротьби за Українську державність (вересень 1919 – листопад 1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Слюсаренко Павло Миколайович. – К., 2006. – 277 с.
33. Демчучен О. М. Формування Збройних сил Української Народної Республіки доби Директорії: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Демчучен Олександр Марчелович. – К., 2009. – 207 с.
34. Левченко О. Д. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Левченко Олександр Дем'янович. – К., 2002. – 198 с.
35. Митрофаненко Ю. С. Отаманщина як суспільний феномен Української революції періоду Директорії 1918–1920 років: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Ю. С. Митрофаненко. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.
36. Задунайський В. В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на поч. ХХІ ст. / В. В. Задунайський. – Донец. нац. ун-т. – Донецьк Норд-Прес: ДонНУ, 2006. – 335 с.
37. Задунайський В. В. Вплив імперської спадщини на становлення структур Збройних Сил України в 1917–1920 рр. / В. В. Задунайський // Історичні і політологічні дослідження. – 2008. – № 1–2. – С. 252–257.
38. Стопчак М. В. Історіографія першого Зимового походу Армії УНР / М. В. Стопчак // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. ХІХ. – С. 370–376.
39. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси / А. В. Кентій. – Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – К., 2005. – 332 с.
40. Цимлякова Т. Як головна площа міста перетворилась на цвинтар [Електронний ресурс] / Тетяна Цимлякова. – Режим доступу: <http://www.exp21.com.ua/contimes/106-4.htm>.
41. Наша справа. – 12 січня 1919.
- 42.

Республіканець. – 16 січня 1919. 43. Наша справа. – 17 січня 1919. 44. Наша справа. – 18 січня 1919. 45. Наша справа. – 19 січня 1919. 46. Наша справа. – 21 січня 1919. 47. Наша справа. – 22 січня 1919. 48. Наша справа. – 23 січня 1919. 49. Наша справа. – 25 січня 1919. 50. Василюк П. Катеринославські події / Павло Василюк // Наше слово. – Мюнхен: Б. в., 1973. – Ч. 3. – С. 77–88. 51. Панченко І. Харківський Слобідський Кіш / І. Панченко // Вісті Комбатанта. – 1969. – № 2. – С. 32–35. 52. Панченко І. Харківський Слобідський Кіш / І. Панченко // Українське козацтво. – 1979. – № 1–2. – С. 38–39. 53. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3275, оп. 1, спр. 5 а, 69 арк.

Владимир Бондаренко

УЧАСТИЕ ВОЛЬНОКАЗАЧЬИХ ФОРМИРОВАНИЙ В ВОЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ УНР В 1919–1920 ГГ.

В статье проанализирована роль иррегулярного компонента в военном строительстве УНР в 1919–1920 гг. Исследованы боевой путь формирований Вольного казачества на Юге Украины. Изучены причины поражений частей Вольного казачества в боевых действиях. Доказано, что вольноказачьи формирования сыграли значительную роль в вооруженной борьбе армии УНР за независимость Украины.

Ключевые слова: Вольное казачество, иррегулярные формирования, армия УНР, военное строительство, Юг Украины.

Vladimir Bondarenko

PARTICIPATION IN MILITARY CONSTRUCTION FREE COSSACKS UNITS UPR IN 1919–1920

The article analyzes the role of the irregular component in military construction UPR in 1919–1920. Investigated the combat path formations Free Cossacks in Southern Ukraine. Studied the causes lesions in parts of the Free Cossacks fighting. Proved that Free Cossacks units played a significant role in the armed struggle Army UPR for the independence of Ukraine.

Key words: Free Cossacks, irregulars, Army UPR, military construction, the South of Ukraine.

УДК 94(477)

В'ячеслав Попов

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ В У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1917–1920 РР.

У статті розглядається проблема, пов'язана з історією громадянської війни 1917–1920 рр. в Україні. Неодноразовий перехід її території під владу різних військово-політичних сил ставив пересічних обивателів перед постійною необхідністю пристосовуватися до нових умов. Аналізується реакція основних соціальних верств міського населення на чергову зміну влади, визначається динаміка настроїв громадян залежно від ходу бойових дій, охарактеризовано способи мінімізації негативних наслідків збройного конфлікту для повсякденної життєдіяльності.

Ключові слова: національно-демократична революція 1917–1920 рр., громадянська війна, повсякденне життя, соціальне розширення, політичні симпатії.

Повсякденне життя в умовах війни для нашої історії явище не унікальне. Особливий інтерес при вивченні цієї тематики представляє революція та громадянська війна 1917–1920 рр. в Україні, оскільки саме тут перетнулися інтереси політичних сил, представлених у ході бойових дій різними військовими з'єднаннями. Стрімке переміщення величезних мас озброєних людей, постійні зміни ліній фронтів, відсутність тривалої позиційної боротьби створили ситуацію багатократної і абсолютно несподіваної зміни влади у більшості українських міст. Міське населення було поставлено перед необхідністю бути готовим до будь-яких несподіванок. Вміння рядових обивателів пристосуватися до обставин, що швидко змінювалася, виробити спосіб існування у період чергового загострення ситуації, збереження волі до життя у найнестерпніших умовах актуальні і для нашого часу.

Важливу частину технологій виживання представляла адекватна реакція на появу у конкретному населеному пункті чергової військової групи. Особливість громадянської війни